

silhueta »ljubljskih vrat« med Gradom in Rožnikom, ki so jo karakterizirali stolpi baročnih cerkva, je bila v nevarnosti. Ideja nebotičnika je zmaga in danes je to nekak simbol Ljubljane, vsaj na razglednicah in perspektivah. Ko so se tej zgradbi pridružile še druge, od katerih je danes najvidnejša palača »Gradisa«, se je pojem mestne silhete tako rekoč dvignil za nekaj nadstropij. Vendar se moramo vprašati, do kakšne meje je visoka zazidava še v skladu s splošno podobo našega glavnega mesta. Klasične prednosti visoke, stolpne zazidave so v tem, da z manjšo izrabo tal dosežemo večjo kapaciteto prostora in pa več prostora za nasade in prometne površine.

Poslovno središče Ljubljane, ki bo namenjeno v veliki meri tudi kulturnim potrebam in stanovanju, bo vsekakor moralo dobiti svoj izraz tudi v skrbni odmeri stavbnih mas.

Oblikovanje tega kompleksa, ki naj služi tako raznovrstnim namenom, ki naj predstavlja uravnotežen prehod med arhitektonskimi vrednotami historične Ljubljane in železobetonskim obličjem modernega poslovnega središča, vsekakor zasluži, da mu posvetimo največjo pozornost. Kateri objekti so tako kvalitetni, da jih moramo na vsak način zaščititi, kje in kako naj se poveže zeleni masiv Gradu s Tivolijem, kako naj omogočimo pešcu nemoteno hojo skozi mestno središče, kako naj se vskladi plastika novih zgradb s tradicionalno ljubljansko silhueto — vse to so vprašanja, na katera bo treba odgovoriti obenem s predlogi najcenejše gradbeno-komunalne rešitve.

Ali bomo s tem pridobili originalno, revolucionarno zasnovo? Ali se bomo rajši odločili za manj tvegano konvencionalno rešitev?

Vsekakor to ni naloga samih urbanistov in arhitektov. To je splošni kulturni problem, s katerim se je vredno ukvarjati, in pri razčiščevanju teh vprašanj je neizogibno sodelovanje vse naše javnosti.

Saša Sedlar

ZAPISKI

POLITIČNO ŽIVLJENJE NA SVOBODNEM TRŽAŠKEM OZEMLJU IN ITALIJANSKA FRONTA

O mednarodnih pripetljajih, ki so bili združeni z razvojem tržaškega vprašanja od konca vojne 1945 do Londonskega sporazuma oktobra 1954, se je veliko pisalo v dnevnem časopisju, v revijah in knjigah, prav tako tudi o političnih dogodkih na samem terenu. Le malo pa je izvedela javnost o akterjih teh dogodkov, namreč o sodelujočih političnih strankah in frakcijah, zlasti še v taboru italijanskih nacionalistov ali točneje, v skladu s parolami, pod katerimi se je vodil tedanji politični boj: italijanskih aneksionistov. Sedaj pa je izšla pod zgornjim naslovom (La lotta politica nel Territorio libero di Trieste e il Fronte Italiano. Trst 1955) knjiga, ki jo je napisal Guido Sabini, da bi izpolnil to vrzel.

Sabini je sam sodeloval v tem političnem boju, in sicer kot član Liberalne stranke, v kateri je stal na njenem skrajnem desnem krilu. Po svojem po-

litičnem nastrojenju, ki ga odkrito priznava, je Sabini v pravem pomenu besede nekaj relikta ali petrefakta Liberalne stranke, ki je za časa Avstrije in tudi v prvem času po prvi svetovni vojni vsemogočno vladala v tržaškem mestnem svetu in deželnem zboru, ki pa se je pozneje skoraj neopaženo pretopila v fašistično stranko.

Stara tržaška Liberalna stranka je bila iredentistično navdahnjena in zaradi tega (bolj kot iz notranjega prepričanja) antiklerikalna. Za njo je stala italijanska buržoazija in masonerija. V italijanskem nacionalističnem gibanju, a še bolj pri ohranjanju svojih gospodarskih in političnih pozicij si je prisvojila absoluten monopol. Zaradi tega je bila skrajno konservativna in se je protivila vsaki demokratični reformi, ki bi ošibila njen položaj. Bila je prominentno antislovenska in je celo vsakega Italijana, ki se je kakor koli oddaljil od njenih političnih načel, proglasila za italijanskega odpadnika in slavofila. V tem pogledu niso izkušnje zadnjih let prav nič izučile pristašev te stranke. Zato je tudi Sabini povsem nasproten določbam Posebnega statuta o manjšinah, ki je sestavni del Londonskega sporazuma iz leta 1954.

Preostanek te nekdanje skrajno konservativne in vsemogočne stranke je Guido Sabini. Njegova knjiga je po svoji vsebini nekrolog italijanski Liberalni stranki v Trstu. S tega stališča moramo tudi presojati avtorjeva izvajanja. Čeprav skuša avtor odvaliti krivdo za razne neuspehe svoje stranke na druge, je njegova knjiga spisana dokaj objektivno in prinaša toliko konkretnega in zanimivega gradiva iz prvih povojnih let, da je prav koristen prispevek k politični zgodovini Trsta v tej dobi.

Ko so se po odhodu jugoslovanske osvobodilne vojske iz Trsta, junija 1945. leta, pod Zavezniško vojaško upravo zopet porajale razne italijanske nacionalistične stranke, je oživila tudi nekdanja Liberalna stranka. Toda po Sabinijevem mnenju je bil že njen porod nesrečen, kajti že ob rojstvu je bila usmerjena na levo. Ko se je pozneje združila z Italijansko demokratično stranko, je v njej sicer prevladala desničarska smer, toda neposredno pred prvimi občinskimi volitvami v Trstu leta 1949 je levičarska struja od centralnega strankinega vodstva v Rimu izsilila imenovanje komisarja. Stranka, ki je bila pred prvo svetovno vojno vsemogočna, je pri teh volitvah dosegla le nekaj tisoč glasov in je bila na zadnjem mestu med italijanskimi nacionalističnimi strankami. Upravičeno ugotavlja Sabini, da je bil »izid teh volitev zaton strankine sreče«.

Sabini pa je moral s svojo stranko doživeti še drugo razočaranje. Spriču razmer je zahteval, naj bi vsi nacionalistično usmerjeni Italijani združili svoje sile in svoja sredstva v en sam namen. Pri tem mu je kot vzor lebdela pred očmi združitev Nemcev v Južnem Tirolu v eno samo stranko. Toda stranke v Italiji so bile že vse preveč diferencirane in ta diferenciranost se je izražala tudi med Italijani na Tržaškem.

Že v drugi polovici 1954 je Narodno osvobodilni odbor (Comitato di Liberazione Nazionale, CLN) pozval k sodelovanju vse politične sile, »ki so hotele ovirati slovansko in komunistično poplavo«. Tako so se pod njegovim okriljem zbrali predstavniki Krščanske demokracije, Liberalne stranke, Akcijske stranke (Partito d'Azione), Republikanske in Socialistične stranke, pozneje so se jim pridružili še predstavniki Demolaburistične stranke (Partito Nazionale del Lavoro). Že od vsega začetka ni bilo v CLN pravega soglasja. Če je kljub temu uspel, se mora, kakor ugotavlja Sabini, zahvaliti »težki tak-

tični napaki, ki so jo zagrešili slavo-komunisti, ko so odklonili svoje sodelovanje pri upravnih svetovalnih organih, ki jih je ustanovila Zavezniška vojaška uprava. Sabini je ta korak označil kot »taktično napako« iz svojega ozkega italijansko-nacionalističnega stališča, ki mu ni dopuščalo, da bi ga pravilno presojal iz duha in stremljenja tedanjega naprednega revolucionarnega gibanja v Trstu. Tako so prešla vsa ključna mesta v roke CLN-istov. Predsednik cone je postal italijanski socialist, podpredsednik demokristjan, predsednik občine član Akcijske stranke, predsednik conskega sveta in predsednik občinskega sveta pa liberalca. Voda na mlin CLN je bil tudi čedalje bolj očitni spor med Sovjetsko zvezo in Zahodnimi silami.

Delovanje CLN je bilo vsaj formalno tajno, njegove notranje spore je znala najbolje izkoriščati Demokrščanska stranka, ki se je kaj kmalu polastila conskega predsedstva.

V začetku 1947 se je CLN razšel, predvsem zaradi tega, ker so predstavniki Socialistične in Republikanske stranke, očitno po navodilih svojih central v Rimu, začeli dvomiti, ali je njihovo bolj ali manj javno sodelovanje z buržoaznimi strankami umestno.

Namesto CLN je nastal tajen Sporazumski odbor (Giunta d'Intesa), in ta je začel s pripravami za volitve, ki so jih pričakovali po ustanovitvi STT. Zedinili so se za tri volilne skupine: levičarsko, desničarsko in sredinsko. Prva naj bi zajela Socialistično, Demolaburistično, Republikansko in Akcijsko stranko, druga Liberalno stranko in kvalunkviste (stranka Uomo Qualunque, ki ni bila v CLN), sredinska skupina pa je obsegala samo Demokrščansko stranko, ki je spričo razmaha v Italiji tudi v Trstu kljub temu, da tu ni imela nobene tradicije, prišla do dokajšnje številske moči. Zaradi nesoglasja med republikanci in socialisti pa se je levičarska skupina kaj kmalu razcepila v dve ločeni skupini.

Na zahtevo socialistov in republikancev, ki so se očitno sramovali takega sodelovanja, so bile seje odbora strogo tajne: imena strank in njihovih predstavnikov se niso navajala v zapisnikih.

Ko so se pa s socialisti združili demolaburisti in je tako prevladala smer saragatovcev in ko so se republikanci združili z Akcijsko stranko, sta Socialistična in Republikanska stranka avgusta 1947 pristali na odprto sodelovanje.

Sporazumski odbor si je predvsem prizadeval, da bi ga uradno priznala italijanska vlada, a je to priznanje dosegel le po težjem boju. Tudi Zavezniška vojaška uprava ga ni priznavala, a je vendar z njim občevala in z njim celo izdelala načrt za sestavo nekakšnega vladnega organa, ki bi ga tvorili predstavniki imenovanih štirih strank. Ta načrt je ZVU opustila, ko je bila objavljena tristranska izjava, s katero se je STT prisojal Italiji.

Ko je italijanska vlada, v kateri je po volitvah iz leta 1948 Demokrščanska stranka imela glavno besedo, odrekla Sporazumskemu odboru oficiozni značaj in se je pogajala samo s predstavniki demokristjanov, je odbor samo še vegetiral. A tudi v samem Trstu si je Demokrščanska stranka na osnovi te volilne zmage v Italiji izsilila privilegiran položaj. Poleti 1948 je Zavezniška vojaška uprava odpravila Conski svet in Občinski svet ter ju je nadomestila s Pokrajinskim odborom (Giunta provinciale) in Občinskim odborom (Giunta municipale). Pri delitvi vodilnih funkcij je Demokrščanska stranka odklonila do tedaj po dogovoru veljavno pariteto med štirimi strankami, ki bi sestav-

ljale odbor, in si je prisvojila mesti conskega predsednika in predsednika Pokrajinskega odbora ter eno vodilnih mest v Občinskem odboru.

Ko je leta 1949 prišlo do prvih občinskih volitev v Trstu, dejansko ni Sporazumski odbor, ki je bil prvenstveno v ta namen ustvarjen, več obstojal. V njem zastopane stranke so nastopile ločeno druga od druge. Prva se je za to odločila Socialistična stranka, ki se je bala javnega sodelovanja z meščanskimi strankami. Sledila ji je Demokrščanska stranka, ki je čakala samo na to, da je lahko odvalila krivdo za skaljeno enotnost na druge. Liberalna stranka se je ločila od kvalunkvistov: ti so skupno z monarhisti postavili svojo listo kot Italijanski blok. Z lastno listo so nastopili tudi neofašisti (Movimento sociale italiano, MSI).

Volitve so se tako v italijanskem nacionalističnem taboru vršile pod gesloma »za italijansko vlado« ali »proti njej«. Spričo take volilne kampanje je levji del glasov odpadel na glavno vladno stranko, t. j. na Demokrščansko stranko, in prav majhen del na manjše vladne stranke. Kaj kmalu pa sta Liberalna in Socialistična stranka v Italiji prešli v opozicijo.

Le nekaj mesecev po volitvah se je Sporazumski odbor sam razpusil. Njegovo funkcijo je vsaj v obsegu tržaških občinskih poslov prevzel občinski odbor, v katerem so bili samo predstavniki štirih strank nekdanjega Sporazumskega odbora in kjer so imeli odločilno besedo demokristjani.

Čeprav so te štiri stranke dejansko imele vsa vodilna mesta v svojih rokah, so med ljudstvom čedalje bolj zgubljale pristaše. Zaradi tega so si na vse pretege prizadevale, da nove občinske volitve ne bi bile že 7. oktobra 1951, kakor je odredil tedanji zavezniški poveljnik. Po posredovanju italijanske vlade so dosegli, da so volitve prenesli na maj 1952 in se je zanje uporabil novi italijanski volilni zakon, ki je zjamčil stranki, ki je sama ali s pridruženimi strankami dosegla relativno večino glasov, dve tretjini vseh mest. Le tako so te štiri stranke lahko ohranile večino v mestnem svetu. Po starem *proporcionalnem volilnem zakonu* bi sicer imele večino samo s podporo monarhističnih in neofašističnih svetovalcev. Ker pa bi bilo tako sodelovanje malo verjetno, bi bil moral prevzeti občinsko upravo komisar.

Tudi v novem občinskem svetu so imeli glavno besedo demokristjani. Porast te stranke v mestu, kjer prej nikdar ni mogla pognati korenin, je značilen za razmere v povojni Italiji. V začetku se je razvila in okrepila s pomočjo cerkvenih oblasti in raznih verskih in polverskih organizacij. Nato je uživala vso podporo italijanske vlade, ki je bila v demokrščanskih rokah. S svojim hitrim razmahom je stranka lahko zadovoljevala vse ambicije svojih članov. Zaradi tega ni bilo med njimi resnejšega trenja in boja za razna mesta. Da se pri tem stranka ni ozirala na potrebe ljudstva, vidimo morda najbolj izrazito iz dejstva, da je občinska uprava v času, ko gospodarske razmere niso bile posebno cvetoče in ko tudi število prebivalstva ni kazalo nobenega vzpona, namreč v letih 1940 do 1952, zvišala število občinskih uslužbencev od 2000 na 3500 (od tedaj se je število še dalje znatno povečalo).

Demokristjani pa so se postopoma polastili tudi vsega italijanskega nacionalističnega tiska. V letu krize 1949 je prenehal dnevnik »Voce Libera«, ki je bil glasilo CLN. Prenehali pa so tudi vsi tedniki, ki so jih do tedaj imele stranke, zastopane v CLN. Le demokristjani so ohranili svoja glasila, tako večerni list »*Ultime notizie*« in tednik »*Prora*«; prav ob krizi pa so ustanovili nov dnevnik, »*Giornale di Trieste*«. Ta glasila imajo izraziti strankarski in

»vladni« značaj. Stvarno se pri listu »Giornale di Trieste« ni mnogo spremenilo, ko je prišel v last Rina Alessija in si je na prvem mestu nadel ime »Il Piccolo«. Druge stranke nekdanjega CLN so le ob volitvah 1952 izdale nekaj številčk svojih prejšnjih tednikov. Vrzeli, ki je tako nastala v italijanskem tržaškem tisku, do neke mere izpolnjuje tržaška izdaja videmskega dnevnika »Messaggero Veneto«, ki ga podpirajo razna tržaška trgovska in industrijska podjetja, a ki ima prav majhno naklado.

Za karakterizacijo delovanja omenjenih strank do Londonskega sporazuma oktobra 1954 naj omenimo še njihovo prizadevanje na sindikalnem in kulturnem področju. Da bi zmanjšale vpliv Enotnih sindikatov, ki so bili v rokah njihovih nasprotnikov, so ustanovili Delavsko zbornico (Camera del Lavoro), ki pa očitno sama ni bila bogve kaj močna, a tudi ni mogla računati na pomoč močnejše nekomunistične sindikalne organizacije v Italiji, tako da se je čestokrat morala zatekati h komunistični Generalni konfederaciji dela v Rimu. Ko je zahtevala od te konfederacije priznanje, je bila ta pripravljena to storiti pod pogojem, da se Delavska zbornica združi z Enotnimi sindikati. Člani te Delavske zbornice pa niso bili povsem na liniji CLN, saj je v avgustu leta 1946 zbornica skupaj z drugimi sindikalnimi organizacijami podpisala spomenico na Zavezniško vojaško upravo, ki je zahtevala aretacijo nekaterih članov CLN in ustavitev glasila CLN »Voce libera«.

Na podoben način je ostal brez zaželenega uspeha tudi poskus, vzbuditi k novemu življenju že iz avstrijske dobe predobro znano raznarodovalno društvo »Lega Nazionale«. Društvo si je prisvajalo vodilno vlogo in je tako prišlo v navzkrižje s CLN in s Sporazumskim odborom. A tudi v samem društvu so bila nasprotja med pristaši raznih strank, tako da so morali društvu postaviti komisarja. Pri novih volitvah so zmagali neofašisti in po kratkem času so morali znova imenovati komisarja.

Tako smo po Sabinijevi knjigi podali bežen pregled o strankarsko političnem ozadju dogodkov na Tržaškem v prvem desetletju po vojni. Ti dogodki so nam bili bolj ali manj že znani, a jih v luči Sabinijeve knjige šele bolje razumemo. Sabinijeva knjiga pa nam bo koristen kažipot tudi za spremljanje političnega življenja na Tržaškem po Londonskem sporazumu, ko je to ozemlje prišlo pod italijansko upravo.

L. Č.